

IMPLICAREA ȘCOLII ARDELENE ȘI A BISERICII GRECO-CATOLICE ÎN CULTIVAREA LIMBII ROMÂNE. O PERSPECTIVĂ DIACRONICĂ

Începând cu anul 2014, este sărbătorită Ziua Școlii Ardelene la 11 octombrie¹, dată care amintește ziua în care, în 1754, episcopul Petru Pavel Aron a emis decretul de înființare, la Blaj, a primelor școli sistematice și moderne din istoria românilor (vezi *Geniul* 2019, p. 40).

În prezent, se ignoră faptul că între *Școala Ardeleană* și *Biserica greco-catolică* există o strânsă legătură. Definițiile din dicționarele enciclopedice se referă la o „mișcare ideologică și culturală cu caracter iluminist a intelectualității românești din Transilvania de la sfârșitul secolului 18 și începutul secolului 19” (DER 1966, p. 575–576)² și prea puțini știu că acest curent a pornit de la Biserica Unită și a cuprins, în nucleul original, călugări și preoți, la care, cu timpul, s-au adăugat tot mai multe persoane, reprezentative pentru întreaga populație românească a Ardealului, din toate domeniile de activitate.

Începutul trebuie căutat în timpul celui de al patrulea episcop al Bisericii greco-catolice, Ioan Inochentie Micu Klein (1729–1744), cel dintâi care a gândit un proiect de acțiune al Bisericii, în trei puncte principale: consolidarea Bisericii, educația românilor și reșezarea românilor în dreptul „natural și istoric”, convenit prin romanitatea și continuitatea lor în aceste teritorii.

Consolidarea Bisericii a făcut-o, conform spuselor lui Samuil Micu, „părințește, și cu gura și cu fapta”, fiindcă „nu au șezut să odihnească, nici să-și adune avuție, ci îndată, ca un apostol și adevărat episcop și bun părinte al neamului românesc, s-au apucat de lucrul evanghelic și de propovedanie, umblând prin sate și învățând norodul și nu fără de roadă, că șase sute de preoți parohi au adus la unire [...]”³ (*apud Geniul* 2019, p. 32).

¹ Ziua Școlii Ardelene a fost stabilită de Parlamentul României prin Legea 93/2014. Propunerea legislativă a avut ca „obiect de reglementare omagierea mișcării culturale cunoscute sub denumirea de *Școala Ardeleană*, curent întemeietor «al celor mai valoroase idei și opere care ne definesc genetic, istoric și sociologic în aria de cugetare a Europei, printr-un uriaș efort de acclimatizare a spiritului european în viața românilor, de creare a unei gândiri românești în consens continental, dar cu specificul local pe care îl apreciem, îl cultivăm și îl apărăm și astăzi»” (<https://www.agerpres.ro/documentare/2019/10/11/ziua-scolii-ardelene--383087>).

² Față de această definiție, DE (2006, p. 617) adaugă doar cuvintele [intelectualității românești] „greco-catolice și ortodoxe”.

³ „La început, toată Biserica a trecut la uniaticism. Cu trecerea anilor, s-a constatat însă că stăpânirea austriacă nu-și respecta toate angajamentele, fiindcă nu îndrăznea să treacă peste rezistența îndârjită a «Uniunii celor trei Naționalități». Actul unirii ortodocșilor s-a izbit atunci de o violentă opoziție din partea nobilimii ungare, majoritar protestantă. [...] Când românii au văzut că nu sunt respectate făgăduielile, o parte din preoțime, îndemnați și de frații din Moldova și Țara Românească,

În privința educației, s-a gândit la înființarea de școli românești și la pregătirea de tineri care să contribuie atât la luminarea poporului, cât și a clerului. În acest sens, în 1737 a obținut de la împăratul Carol al VI-lea permisiunea de a înființa, la Blaj, mănăstirea „Buna Vestire” a ordinului Vasile cel Mare, unde să întrețină 11 călugări, care „să fie pe lângă episcop și să învețe școalele”⁴ (SA I 2018, p. 176), să finanțeze „douăzeci de alumni care să învețe la Blaj și trei alumni care să se țină la Roma, în Colegiul Urban *De propaganda Fide*” (Șincai, în *Geniul* 2019, p. 32). El însuși a trimis în străinătate, în 1739, pe Iosif Cotore și Ioan Petru Carolvari, urmați, în 1740, de Silvestru Caliani, Grigore Maior, Petru Pavel Aron (la Roma), Atanasie Rednic (la Viena), Gherontie Cotore (la Trnava) (vezi *Geniul* 2019, p. 33).

Al treilea aspect care l-a interesat pe Inochentie Micu se referă la programul de reșezare a românismului în demnitatea din care a fost înlăturat. În acest sens, a încercat să prefacă clauzele benefice ale Unirii cu Roma în realități palpabile; să adreseze Curții de la Viena numeroase memorii, începând cu *Supplex Libellus* din 1743; și culminând cu *Supplex Libellus Valachorum* din 1791, 1792; să-și fixeze modul de acțiune în Dietă, pornind de la argumentul istoric: vechimea românilor în Transilvania, originea lor romană și continuitatea pe aceste meleaguri. Pentru a avea la îndemână date certe, mai ales privitoare la numărul lor, superior celorlalte etnii (maghiari, sași, secui), episcopul a realizat un recensământ al clerului și al populației românești din Transilvania (*Registrum universorum in Transylvania sacerdotum et incolarum Valachicorum*)⁵ (1733), ale cărui date le-a folosit nu doar ca argumente în susținerea dreptului natural și istoric, ci și în obținerea dreptului de a fi reprezentați în forurile superioare de conducere, în vederea stabilirii unei juste concordanțe între sarcini și obligații.

Aceste acțiuni l-au determinat pe Nicolae Iorga să afirme că Ioan Inochentie Micu Klein este „primul român modern” (vezi *Geniul* 2019, p. 32).

Ideile lui au fost continuate și îmbogățite de următorii episcopi și mitropoliți ai Bisericii Unite. După cum spune Mircea Eliade, Inochentie Micu n-a trecut făclia aprinsă la Blaj „numai în mâinile vrednicului său urmaș, Petru Pavel Aron, el a încredințat-o sutelor și miilor de tineri ardeleni care au învățat de atunci în Școalele Blajului” (*apud* Seiceanu, Buzași 1993, p. 27). Ca un adevărat om de cultură, Petru Pavel Aron continuă proiectele predecesorului Inochentie și inaugurează tipografia diecezană (1747), unde se vor tipări cărți de cult și manuale școlare, iar în octombrie 1754 inaugurează școlile blăjene: *Școala de Obște*, *Școala Latină*, *Seminarul Diecezan* și *Seminarul Crăiesc*. Aici își vor face studiile mulți fii de țărani și de preoți greco-catolici, iar după absolvire, unii vor fi trimiși la Roma,

de insistente misiuni ale Bisericii ruse, au revenit la ortodoxie” (Djuvara 2013, p. 183). Se adaugă și activitatea antiunionistă a călugărului sârb Visarion Sarai și a unui român, Sofronie de la Cioara.

⁴ Realizarea proiectului nu s-a putut îndeplini în 1738, cum preconizase Inochentie, ci în octombrie 1754, când episcopul Petru Pavel Aron a deschis *Școalele blăjene*.

⁵ Din acest recensământ reieșea că „românii populează sate și districte întregi, că întrec numerește toate celelalte națiuni și varsă în vistieria statului foarte mult bănet” (Pervain 1971, p. 11).

unde vor afla despre originea neamului și a limbii române. Întorși acasă, sunt nerăbdători să împărtășească descoperirile lor și încep să scrie din dorința de a demonstra latinitatea limbii române, continuitatea poporului român în Dacia și, implicit, vechimea sa incontestabilă.

Cei mai vizibili, numiți corifei ai Școlii Ardelene, sunt Samuil Micu (1745–1806), Gheorghe Șincai (1754–1816), Petru Maior (1760–1821), Ioan Budai-Deleanu (1760–1820), călugări și preoți greco-catolici, care, animați de „iubirea de neam” și „îndrăzneala tinărețelor”, cum afirma Ioan Budai-Deleanu, mai ales „când se încinde cu focul patriotic, arzând purure cu dorință de a veade cândva și întru poporul românesc răsărind bunele învățături” (SA II 2018, p. 482), încep a scrie istorie și lingvistică.

Prin modul lor de scriere și de acțiune, ei s-au înconjurat de tot mai mulți alții, nu numai prelați, ci și laici, ceea ce l-a făcut pe G. Ibrăileanu (1909, p. 9) să afirme că „Transilvania se pune deodată în fruntea culturii românești și pune începutul culturii românești moderne”, iar pe Nicolae Iorga să constate că

„În Ardeal nu e un mănunchi, ci o pleiadă, nu e un predicator în pustie, cu câțiva ucenici răzleți, ci profeți sărbătoriți se înconjoară de ucenici înțelegători și devotați, care repetă cuvântul auzit, îl tâlcuiesc pentru alții, scot dintr-însul adevăruri nouă. Și nu mai sunt acei boieri care vorbesc, câțiva nobili cu carte, ci preoți, corectori de cărți, învățători, slujbași, medici, toată inteligența nației participă la mișcare, se încălzește de dânsa. Ideile învietoare au pătruns acum în sângele poporului român, al poporului român de pretutindeni” (1933, p. 8).

Și istoricul și filologul italian Mario Ruffini susținea că, prin felul de a vorbi și a scrie, cărturarii ardeleni „au instaurat un nou mod de a gândi, provenit dintr-o mai bună cunoaștere a originii poporului și a limbii sale [...]. Ei au susținut nobila demnitate de român” (1941, p. 113).

Aceasta este școala făurită de elita tinerilor ardeleni pregătiți de Biserica greco-catolică la Blaj și mai apoi la Roma, dar și la Viena, Buda sau alte citadele culturale ale epocii. De la modul lor de gândire și acțiune vine expresia *Școala Ardeleană*, impusă peste vremi ca emblemă nu numai a Transilvaniei, ci a toată românimea. De atunci încolo, nimeni, fie el om de rând ori personalitate marcantă a vieții sociale și culturale, român sau străin, nu poate ocoli ori ignora ideile majore pe care le-a propagat, dar și pe cele ce definesc un popor: origine, limbă, credință, idei expuse de fiecare dintre acești corifei, deschizători de orizonturi noi și călăuzitori ai românilor spre modernitate.

Toți cei amintiți, mai puțin Ioan Budai-Deleanu⁶, și-au început activitatea cu lucrări de istorie, prin care au adus temeinice argumente istorice și demografice în

⁶ Ioan Budai-Deleanu își face debutul prin epopeile eroi-comice *Țiganiada*, care „marchează începutul literaturii române moderne”, și *Trei viteji*, în care „valorifică parodic motivul nebuniei universale” (DE, s.v.).

susținerea originii latine a limbii și a poporului român, precum și a continuității sale în Dacia.

Samuil Micu, cel mai vârstnic dintre ei, călugăr al ordinului basilitan, își face debutul publicistic cu un studiu privitor la originea și evoluția Bisericii Unite (*De ortu, progressu, conversione Valachorum, Episcopis item, archiepiscopis et metropolitae eorum*) (1774), urmat de un altul despre istoria poporului român (*Brevis Historia Notitia*) (1778), pe baza cărora Nicolae Iorga l-a numit „cel dintâi istoric al românilor” (cf. *Geniul* 2019, p. 55). În ambele lucrări, Samuil Micu susține originea latină și continuitatea neîntreruptă a poporului român pe acest teritoriu.

Gheorghe Șincai completează opera istorică a lui Samuil Micu, îndeosebi în problema continuității românilor, prin informații inedite, găsite în documentele de arhivă, redactate în limbile latină, germană, maghiară, italiană ori franceză. Acestea formează 26 de tomuri de material istoriografic (*Notata ex variis authoribus*) și o amplă antologie cu diverse alte informații (*Rerum spectantium*), de aproape 1 200 de file. Tot acest material a fost adunat în perioada studiilor la Roma (1775–1780) și a popasului de la Viena, unde a urmat cursuri de filozofie la Universitate.

Istoria realizată pe baza acestui imens material, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, a rămas, din păcate, nepublicată în timpul zbuciumatei sale vieți, în afara unui „fragment din primul volum [...], corespunzător anilor 86–264” (SA I 2018, p. 1242). Publicarea integrală n-a fost posibilă, fiindcă autoritățile vremii au considerat-o „periculoasă” și au confiscat manuscrisul.

Valoarea operei, numărul autorilor citați și documentele studiate i-au impresionat atât pe contemporanii săi, cât și pe urmași.

Mihail Kogălniceanu, de pildă, făcând o prezentare a acesteia în „Dacia literară” (1840) și apoi în „Arhiva românească” (1843), afirma: „*Hronica* lui Șincai este un lucru atât de mare, atât de prețios, încât cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta mirarea. Mii de documente necunoscute, rare, se află adunate; și nu stau la îndoială de a zice că, cât *Hronica* aceasta nu va fi publicată, românii nu vor avea istorie” (Șincai 1967, p. IX).

Și scriitorul, istoricul și filozoful francez Edgar Quinet (1803–1875) constata în lucrarea *Les Roumains*: „Șincai e un Muratori al românilor. El a făcut pentru România ceea ce Muratori a făcut pentru Italia, benedictinii pentru Franța”. Șincai întruchipează

„spiritul de ordine, de metodă, de investigație răbdătoare, de discernământ admirabil în lucrurile mari, ca și în cele mici, de arta de a aduce ordine, lumină în haosul cel mai încurcat, care a fost vreodată; nicio dorință de efect, de vâlvă, decât o nevoie excesivă a adevărului demonstrat; și toate acestea într-un limbaj ingenuu, original, aspru, viu, popular, plin de vigoare și de simplitate aproape rustică” (*apud* Prodan 1991, p. 324).

Mai aproape de vremurile noastre, istoricul David Prodan, creionându-i viața și opera, îl vedea pe Șincai drept „Luceafărul rătăcitor al Școlii Ardelene”, iar *Cronica* sa, „o temelie masivă, durabilă, indestructibilă. Ea s-a clădit cărămidă cu cără-

midă o viață de om și a fost prima încercare de a clădi istoria întregului popor român, până la cele mai îndepărtate ramuri ale lui, pe documente” (Prodan 1991, p. 324).

Cu înclinații spre istorie și limbă, Petru Maior a continuat activitatea predecesorilor, a îmbogățit-o și a înălțat-o la nivelul european al vremii sale. De asemenea, el e singurul care a reușit performanța de a-și publica, în timpul vieții, cu excepția a două lucrări de teologie, tot ce a scris. Faptul a fost posibil datorită prezenței sale în calitate de cenzor și corector pentru cartea românească la Tipografia Universității din Buda, între anii 1809 și 1821, după ce mai înainte slujise ca preot și protopop în parohia din Reghin, timp de 25 de ani (1784–1809).

Ca înaintașii săi, și Maior a publicat mai întâi două lucrări de istorie, una a românilor, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812) și alta a Bisericii, *Istoria Beseareice românilor, atât a cestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre* (1813).

Prin atitudinea lui intransigentă față de orice abateri izvorâte din rațiuni ce ocolesc adevărul încorporat în documentele istorice, Petru Maior a fost considerat unul dintre cei mai redutabili polemisti din cultura română⁷. „Maior i-a cucerit pe contemporani și urmași prin stilul său direct, ferm și prin plasticitatea limbajului” (Geniul 2019, p. 69).

O activitate la fel de laborioasă au avut acești corifei și în domeniul cultivării limbii române, al cărei statut era destul de precar: limba română era întâlnită doar în vorbirea oamenilor de rând, care își duceau traiul cu greu⁸; din biserică abia se scosese limba slavonă, artificială, greoaie și necunoscută românilor, ba chiar și preoților; alfabetul folosit era tot cel slavon, complicat, cu 45 de litere, pe care masele de români nu-l cunoșteau sau îl percepeau cu dificultate⁹.

Or, pentru a cultiva o limbă era nevoie de acțiuni complexe, între care: școli, în care să se asimileze limba corectă și să se formeze tineri capabili să propage mai departe cunoștințele însușite; redactarea de gramatici, care să dea un contur și să o facă cunoscută și pregătită spre a fi învățată, conform anumitor reguli, atât de propriii vorbitori, cât și de alții, străini; un alfabet simplu și apropiat originilor sale, și acesta nu putea fi altul decât cel latinesc; reguli ortografice clare și ușor de reținut; dicționare mono și plurilingve.

⁷ E vorba de polemica lingvistico-istorică cu Bartolomeo Kopitar, care a fost publicată, apoi cu Schultzer, Engel, Eder ș.a.

⁸ Privitor la acest aspect, Ioan Budai-Deleanu, referindu-se la situația din Țările Române, cuprinse de epoca fanariotă (sec. XVIII), afirma că „la tronul Moldovei și Valahiei au fost aduși nu băștinași, ci străini și greci din Constantinopol, care, odată cu moravurile grecești și turcești, au introdus în palatele lor vorbirea grecească și turcească, din care româna a luat, în acele provincii, foarte multe cuvinte. Așa încât nobilimea, deși nu-i lipsesc cuvintele curate strămoșești, totuși le disprețuiește și preferă să le folosească pe cele străine, turcești și grecești” (SA II 2018, p. 387).

⁹ Înlocuirea alfabetului chirilic era necesară, fiindcă, arăta istoricul Ioan Lupaș (1993, p. 299), „limba română îmbrăcată în haina literelor chirilice a împins pe câțiva învățați străini în greșeala de a o socoti printre limbile slave”.

Toate acestea, necesare dezvoltării unei limbi, au fost realizate într-un timp relativ scurt. Astfel, Samuil Micu publică în anul 1779 *Carte de rogăciuni pentru evlavie omului creștin*, prima tipăritură în limba română cu alfabet latin, care va fi un model și un imbold pentru alte lucrări, întrucât autorul propune și folosește un nou sistem ortografic, bazat pe alfabetul latin, și indică modalități de redare a sunetelor nou apărute în limba română, dimpreună cu transpunerea slovelor chirilice în litere latine.

În anul următor, 1780, același autor tipărește *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, cu câteva corecturi și o prefață de Gheorghe Șincai¹⁰. Pentru perioada respectivă, *Elementele* au multe atuuri de pionierat:

- Este prima gramatică tipărită a limbii române.
- Este prima gramatică a limbii române scrisă în latină, limbă internațională în cercurile culte ale vremii.

- Este prima gramatică în care exemplele și dialogurile sunt redată în română cu alfabet latin, considerat de autorul ei că reprezintă „vechile litere ale românilor, identice cu cele ale latinilor sau vechilor locuitori ai Romei, de la care aceștia își trag originea” (SA II 2018, p. 44).

- Este prima gramatică destinată străinilor: „dacă [...] ar călători prin Țara Românească, Moldova, Transilvania, Maramureș, Ungaria de dincolo de Tisa, Silvania, Banat, Cuțo-Valahia, Basarabia până în Crimeea, ei ar avea nevoie de limba română mai mult decât de oricare alta, [...] căci români se întâlnesc din Viena până în Crimeea, din Galiția până în Dardania, pe teritorii întinse” (*Prefață*, în SA II 2018, p. 1438–1439);

- Aceasta „constituie punctul de pornire pentru astfel de lucrări și un adevărat act de naștere a lingvisticii și filologiei românești” (Coteanu, Dănăilă 1970, p. 21).

- Prezintă și principalele transformări fonologice, fapt care îl situează pe Samuil Micu drept primul gramatician preocupat de istoria limbii române: „puțini vor fi știind astăzi, precizează Sextil Pușcariu (1921–1922, p. 20), că cele mai multe transformări de sunete din limba română au fost recunoscute de Samuil Micu și arătate în gramatica sa”.

- *Elementa* este „nu doar o lucrare filologică programatică, ci și un manifest în care sunt expuse și argumentate principalele teze culturale și politice ale Școlii Ardelene” (SA II 2018, p. 1 439).

Eforturile lui Samuil Micu sunt continuate de ceilalți corifei. Întors la Blaj, Gheorghe Șincai este numit în anul 1782 director al școlilor confesionale greco-catolice din Transilvania, funcție pe care a onorat-o, cu mare râvnă, până în 1794. În acest interval de timp el a înființat 376 de școli românești (Prodan 1991, p. 316), pentru care a scris și publicat manualele de trebuință: *Prima principia Latinae*

¹⁰ Din *Prefață* aflăm și mobilul realizării ei: „Noi ne-am străduit să dăm ascultare rugăminților elevilor români de la Colegiul grecesc *Sancta Barbara* din Viena, care, fiindcă sunt foarte iubitori de învățătură, ne-au rugat de mai multă vreme să dăm la lumină această lucrare, ba chiar ne-au ajutat în multe privințe”.

*grammatices*¹¹ (1783), *ABC sau alfavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalești a neamului românesc* (1783), *Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri, alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor Școalelor Normălești a neamului românesc* (1783), *Îndreptare către aritmetică* (1785), întreprindere pe care o vor face și mai tinerii Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu.

Asemenea manuale mai arată un aspect: flexibilitatea acestor învățați de a trece de la un registru superior de redactare/scriere, bazat pe o profundă documentare, la un alt registru, simplu, familiar, uzual. Acestea dețin pionieratul în domeniu, având și meritul de a oferi o terminologie românească elementară, dar adecvată și vie, ce se va îmbogăți în timp. Elevilor le oferă posibilitatea comparării noțiunilor specifice gramaticii latinești cu cele folosite pentru însușirea gramaticii române, iar adulților, șansa de a-și îmbogăți cunoștințele în munca lor zilnică, deprinzând nu numai lucruri noi, ci și cuvinte noi.

Acestor contribuții majore privitoare la structura limbii române și la normele de scriere cu alfabet latin, le urmează multe altele – gramatici, norme de ortografie și ortoepie, dicționare – între care menționăm: Samuil Micu, *Dictionarium Valachico-Latinum* (1801); Gheorghe Șincai, *Vocabulariu ce ține de istoria naturei* (c. 1806–1810); Ioan Budai-Deleanu: *Fundamentele gramaticii limbii românești, ce se mai zice și valahă*¹² (1812), *Teoria ortografiei românești cu slove lătinești* (1815), *Temeiurile gramaticii românești* (1815–1820), *Dascălul românesc pentru temeiuurile gramaticii românești* (1815–1820), *Lexicon românesc-nemțesc și nemțesc-românesc* (1818); Petru Maior: *Ortografia română sau latino-valahică, cu o cheie cu care sunt deschise tainele cuvintelor* (1819), *Dialog pentru începutul limbei română întră nepot și unchi* (1819), *Disertație pentru articlii limbei românești* (c. 1820); *Lexicon românesc-lătinesc-unguresc-nemțesc*¹³ (1825).

¹¹ Lucrarea constituie primul manual de limba latină cu explicații în limba română apărut în spațiul românesc și se încadrează în seria de manuale pe care Șincai le tipărește în timpul funcționării sale ca director de studii pentru învățământul din Transilvania; mai multe date se găsesc în SA II 2018, p. 1442–1447.

¹² Din *Prefața* acestei lucrări, reținem câteva aspecte, neîntâlnite până acum:

- folosirea termenului de limbă *română*, în loc de *valahă*, *valahică*, *daco-romană*; denumirilor din urmă li s-au analizat originea și răspândirea;
- afirmarea explicită a descendenței limbii române și a limbilor romanice din latina populară, nu din latina clasică;
- autorul amintește și de o limbă numită în secolul al XVIII-lea *Romanensis et provincialis*, care nu e alta decât vechea limbă provensală;
- conservarea în limba română a structurii de bază a limbii latine;
- îmbogățirea numărului de transformări, extinse și la structura morfologică;
- Budai-Deleanu exprimă pentru prima dată ideea integrării tuturor influențelor lexicale exercitate, în timp, de diverse idiomuri, asupra limbii române în tiparul morfologic original;
- reia ideea, întâlnită în scrierile vechi românești, că „latinitatea vocabularului românesc este mai evidentă în primele noastre scrieri, decât în cele mai târzii, în care cuvinte moștenite din latină au fost înlocuite cu împrumuturi de origini diverse” (SA II 2018, p. 1510–1511).

¹³ Este un dicționar „la care au lucrat mai mulți autori, în cursul a treizeci și mai multor ani”, după ce, inițial, a fost conceput și lucrat în bună parte de către Samuil Micu. Petru Maior a avut o

Fiecare dintre aceste lucrări, indiferent de specificul ei, îi îmbogățește și-i conturează mai limpede sistemul, astfel încât Petru Maior se simțea îndreptățit să spună că

„Limba românească e mai curată limbă lătimească a poporului roman celui vechiu decât limba telienească cea de acum. Și mai cu cădere iaste a judeca din limba cea românească cum au fost limba romanilor celor vechi decât din limba italienească cea de acum, măcar că aceea nu putem tăgădui, că în limba românească sânt vârâte cuvinte de ale varvarelor ghinte” (SA I 2018, p. 519).

Ideea este reluată, după mai bine de o sută de ani, de către unul din cei mai prestigioși romaniști, Wilhelm Meyer-Lübke (1861–1936) (1930, p. 35), care afirmă că „trăsăturile latine ale românei sunt chiar mult mai autentice decât ale celorlalte limbi romanice”.

Prezentarea acestei complexe configurații a limbii române l-a determinat pe Lazăr Șăineanu (1895, p. 37), cunoscut și el prin activitatea lexicografică, să afirme că învățații ardeleni „dezvăluiau unei lumi uimite și neîncrezătoare o limbă romanică necunoscută”. Opinia era congruentă cu a lui Friedrich Diez (1794–1876), fauritorul lingvisticii romanice ca disciplină științifică și autor al primei gramatici și al primului dicționar etimologic al limbilor romanice, care a aplicat metoda comparativ-istorică în studiul limbilor romanice și a recunoscut latinitatea limbii române (DE).

Efortul lor de introducere a alfabetului latin s-a materializat abia după mijlocul secolului al XIX-lea, în anul 1860, cu diferențe de luni sau zile între cele trei provincii: în Țara Românească, prin ordinul lui Ion Ghica, ministru de interne, publicat în „Monitorul oficial”, la 8 februarie 1860; în Moldova, printr-un „ordin dat de V. A. Urechia, ministru al Instrucțiunii, la 25 februarie 1860¹⁴; în Transilvania devine oficial după ce Comisia de la Sibiu din 1860 l-a acceptat” (Felecan 2011, p. 109).

Paralel cu activitatea corifeilor Școlii Ardelene de cultivare a limbii române, și ierarhii de la Blaj ai Bisericii Unite cu Roma au desfășurat o intensă acțiune în același scop. În 1795 se publică *Biblia* lui Samuil Micu, tradusă din greacă, după *Septuaginta*, considerată prima *Biblie greco-catolică*¹⁵. Specialiștii consideră că a contribuit mult la uniformizarea limbii române literare vechi, ceea ce denotă aplecarea autorului spre utilizarea normelor limbii române vorbite și în celelalte provincii românești și a vocabularului curent.

contribuție mare în finalizarea și publicarea lui. Dicționarul a răspuns și nevoilor ca neamul românesc să aibă, ca toate popoarele de cultură, o lucrare lexicografică, care a demonstrat, totodată, și originea latină a limbii române. Fiind prima operă de acest fel și de asemenea dimensiuni, Nicolae Iorga a considerat-o „un mare monument lingvistic”, care a deschis și un nou domeniu pentru lingvistica românească, lexicografia.

¹⁴ În Moldova, mai ales, au fost numeroase cazurile de revoltă față de a unor boieri și boiernași împotriva literelor latine (Vărtosu 1968, p. 212), ceea ce a făcut imposibilă introducerea lui efectivă până în 1862, dată consemnată și în SILR 2015, p. 19.

¹⁵ Această *Biblie* a fost reeditată abia în anul 2000: *Biblia de la Blaj 1795*.

De asemenea, *Liturghierul*, carte cu formă fixă, a fost editat, după ediția din 1713 a lui Antim Ivireanul, considerată „de excepțională valoare culturală”, succesiv, în anii: 1756, episcop Petru Pavel Aron; 1775, episcop Grigore Maior; 1807, episcop Ioan Bob; 1870, episcop și mitropolit Ioan Vancea; 1905, mitropolit Victor Mihaly de Apșa; 1931, mitropolit Vasile Suciu.

Important de subliniat este faptul că, de la o ediție la alta, *Liturghierul* a cunoscut numeroase aduceri la zi ale limbii folosite. De aceste editări, „în principal *Liturghia Sfântului Ioan Gură-de-Aur*”, s-a ocupat teologul și profesorul universitar Anton Goția, în cartea *Continuitate și modernizare* (2006).

Noi am urmărit doar faptele de natură gramaticală și lexicală relevate de autorul amintit, nu și cele de ordin teologic, și am constatat că, începând chiar cu ediția din 1756 există diferențe fonetice, lexicale, gramaticale față de cea a lui Antim Ivireanul. Menționăm câteva: *bisérica* în loc de *beséreca*, *icoanei* față de *icoanii*, *jertva* față de *jărtva*, *îndreptătoriu* față de *îndireptătoriu*, *țin* în loc de *tân*; și *acum* în loc de *inné*, *cu înțelepciune dreaptă* în loc de *premudrosti prosti*, *cei chemați*, față de *oglașenici* (vezi Goția 2006, p. 10).

Dar noutățile de natură gramaticală sunt menționate, tot mai multe, și în edițiile următoare, ceea ce dovedește preocuparea ierarhilor Bisericii greco-catolice de aducere la zi a limbii, conform cu normele timpului. Nu le menționăm pe toate, fiindcă am făcut-o altădată (cf. Felecan 2020, p. 35–41), ci vom arăta nivelul la care a ajuns ediția din 1870, devenind total diferită de cele anterioare. În principal, ea marchează o modernizare a limbajului, în sensul promovării masive a neologismului de factură latină și romanică și înlocuirii multor termeni învechiți, majoritatea slavoni. Din multitudinea lor, vom spiciu doar câțiva: *acoperământ* pentru *procoveț*; *altar* pentru *jărtăvnic*; *binecuvânta* pentru *blagoslovi*; *celebra* pentru *sluji*; *chiar* pentru *tocma*; *cler* pentru *cliros*; *corp* pentru *trup*; *Cristos* pentru *Hristos*; *cuget* pentru *gând*; *cuteza* pentru *îndrăzni*; *deșteptare* pentru *trezvie*; *Dispunător* pentru *Stăpân*; *fericirile* pentru *blajeniile*; *frânge* pentru *sfărâma*; *înmormânta* pentru *îngropa*; *judecată* pentru *județ*; *liturghie* pentru *șerbie*; *martiri* pentru *mucenici*; *mărire* pentru *slavă*; *mântui* pentru *izbăvi*; *nedemn* pentru *netreb-nic*; *păcătui* pentru *greși*; *penitență* pentru *pocăință*; *popor* pentru *norod*; *preamări* pentru *proslăvi*; *profet* pentru *proroc*; *Sfinte Dumnezeule* pentru *Aghios*; *Sfânta Pâine* pentru *Agneț*; *Sfânta Masă* pentru *Prestol*; *a sfinți* pentru *a târnosi*; *smerit* pentru *umilit*; *spera* pentru *nădăjdui*; *speranță* pentru *nădejde*; *stea* pentru *zvezdă*; *șerb/serv* pentru *rob*; *vindeca* pentru *tămădui*; *titlu* pentru *titluș*; *Treime* pentru *Troiță*; *ușă* pentru *dveră* etc. (vezi Goția 2006, p. 75–86). Așa cum constată Gh. Chivu (2019, p. 80–87; 196–200), înnoirea vocabularului nu a vizat doar termenii religioși, ci și alte terminologii de specialitate.

Cuvintele noi au creat o sinonimie, care, în parte, s-a pierdut prin ieșirea din uz a termenilor slavoni. Unele perechi sinonimice sunt prezente, în parte, și astăzi: *duh* – *spirit*, *Hristos* – *Cristos*, *milă* – *îndurare*, *rob* – *serv*, *slavă* – *mărire*, *târnosi* – *sfinți*

etc., primul element fiind specific bisericii ortodoxe, iar al doilea, celei greco-catolice¹⁶.

Alte cuvinte noi au creat serii sinonimice complexe, precum: *cinstit: onest, onorat, prețios, venerat; a primi: a (se) cumineca, a (se) împărtăși, a accepta, a suscepe, a admite* ori au constituit variante fonetice unicate, create pentru textul *Liturghierului: atențiune, carnal, comuniune, contenitor, Dispunător, finit, indigență, infirm, încarna, misteriu, morbos, paradis, penitență, precepte, predicator, profet, seclu, serv, termina, umilitate* etc., majoritatea fiind în uz și astăzi.

Ediția din 1931 se deosebește radical de cele amintite mai înainte, prin revenirea la stratul lexical al ediției din 1807 și al celor anterioare. Fenomenul este explicat de Anton Goția printr-o „orientare după registrul lexical din edițiile ortodoxe contemporane ale *Liturghierului*, care nu au cunoscut perioade revoluționare de înnoire a vocabularului specific, ci au avut un parcurs continuativ de la ediția memorabilă a lui Antim Ivireanul, profund novatoare, însă pentru anul 1713”, în condițiile „de după Marea Unire, în care noul centru cultural și politic al românilor transilvăneni a devenit Bucureștiul” (Goția 2006, p. 95). Faptul în sine arată că, la nivelul României Mari, Biserica greco-catolică era minoritară, iar Bucureștiul și-a impus autoritatea, cerând acestei biserici respectarea angajamentului de a nu se abate de la normele ortodoxe, fenomen pe care îl vedem, tot mai accentuat, și astăzi.

Totuși, în condițiile în care limba a evoluat, lăsând în uitare cuvinte, forme morfologice și construcții sintactice bizare, s-ar cuveni ca ierarhii contemporani să urmeze exemplul înaintașilor și să le corecteze, în așa fel încât să existe, pentru cărțile de cult, ediții unice în toate diecezele (eparhiile) din țară.

Ca să ne convingem de nevoia aducerii la zi a acestora, este suficient să se urmărească *Sfânta Liturghie* difuzată la posturi de televiziune diferite sau în mediul online ori diversele rugăciuni transmise de Radio Maria din biserici și localități greco-catolice situate în județe/eparhii din întreg arealul transilvănean.

În cele ce urmează vom consemna câteva mostre de greșeli, chiar și în rugăciunile de bază (*Tatăl Nostru, Născătoare de Dumnezeu*) sau în *Liturghier*.

Pronumele relativ *care*, cu aceeași formă pentru masculin și feminin, singular și plural, avea în vechime, din motive puțin cunoscute, variantele *careă, carele, cari*, folosite și astăzi, deși gramaticile și dicționarele normative actuale recomandă doar forma *care*, indiferent de gen și număr (vezi GALR 2005 și edițiile următoare; DOOM₂ etc.), nicidecum *cari, carele, careă*.

Pronumele relativ compus *ceea ce*, scris în două cuvinte, se folosește numai cu valoare de neutru, oglindită în acordul cu forme de masculin-neutru. Acordul formal la feminin constituie o greșală (Avram 1997, p. 187). Deci, formula „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te *ceea ce* ești plină de dar, Marie, Domnul este cu Tine”, din rugăciunea *Născătoare de Dumnezeu*, este nepotrivită.

¹⁶ În perioada actuală se ivesc și interferențe: Biserica romano-catolică folosește *duh*, iar cea greco-catolică reia varianta grecească *Hristos*.

Forma corectă este „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te *cea* plină de dar, Marie, Domnul este cu Tine”. De altfel, *ceea ce* are și valoare emfatică.

Greșită este și folosirea prepoziției *spre* în locul lui *de*, când introduce un complement indirect (complement prepozițional, în terminologia actuală). Formula cu *spre* este o calchiere după slavonă, încetățenită ca atare dintr-o epocă veche. Româna utilizează prepoziția *spre*, din lat. *super*, numai cu valori circumstanțiale: de loc, timp, mod, scop etc., și niciodată pentru introducerea complementului indirect. Prin urmare, sintagma *Doamne, îndură-te spre noi* trebuie înlocuită prin *Doamne, îndură-te de noi*, fiindcă *de noi* este un complement indirect și suntem cuprinși în sfera lui, în timp ce *spre noi* arată o direcție, fără să știm dacă este atinsă sau nu. Faptul că aceasta este construcția în româna uzuală ne-o dovedește chiar *Liturghierul* actual, unde s-a strecurat din neatenția editorului, considerăm noi, și forma cuvenită: „Pomenește, Doamne, pe poporul care este de față... și Te îndură *de ei și de noi*, după mulțimea milei Tale”¹⁷ (2014, p. 161).

Este necesar să amintim și forma des întrebuințată la Sfânta Liturghie, în unele biserici, *Binecuvintează, Doamne*, care este greșită. Corect este *Binecuvântează, Doamne*, fiindcă *a binecuvânta* este format prin compunerea adverbului *bine* și a verbului *cuvânta*, care, la rândul său, vine din substantivul *cuvânt* + suf. *-a*. Ar trebui să se generalizeze, deci, *binecuvânta, binecuvântează*, în loc de **binecuvinta, *binecuvintează*.

Forme morfologice greșite și construcții sintactice nepotrivite mai sunt, dar, dacă acestea pot scăpa omului de rând, utilizarea cuvintelor învechite, pe care nu le mai folosește nimeni, face din textul sacru o necunoscută.

Prin urmare, nu se justifică afirmația episcopului greco-catolic din București: „decizia sinodului nostru de a dispune, până la noi ordine, ca referințele biblice de cult să se facă după ediția sinodală a *Bibliei* de la București care, cu anumite modificări de sensibilitate pentru noi greco-catolicii, are o limbă română corectă, garantată de Academie” (Frățilă 2013, p. 98).

Referitor la această aserțiune, facem precizarea că Academia nu poate sub nicio formă garanta nici corectitudinea teologică, nici cea gramaticală a unui text. Primul aspect revine specialiștilor în teologie, iar al doilea, gramaticienilor. Apoi, nu se justifică preluarea textelor de cult de la Biserica Ortodoxă, care accentuează un anumit imobilism arhaizant, și teologic, și gramatical, greu de explicat în secolul XXI. Sau este vorba despre „cele două piedici mari, care se opun oricărui progres: *tipicul*, care sugrumă originalitatea, și *profesionalismul*, care încurajează pe cei lipsiți de talent” (Pușcariu 1930, p. 20).

¹⁷ Dar și în această frază s-a strecurat o greșeală: *ei* în loc de *el*, cerut de acordul cu *poporul* (care este la singular), nu cu sensul „mulțime”, pe care îl are.

Noi însă milităm pentru corectitudine gramaticală și pentru un echilibru între tradiție și modernitate. Aceasta include și alegerea cuvintelor potrivite, uzuale astăzi, cunoscute și înțelese de toți credincioșii. Părerea este împărtășită și de alți teologi, lingviști, precum Octavian Gordon (2018, p. 79), care susține nevoia aducerii la zi a limbajului liturgic, dar nu necondiționat: „dacă acceptăm necesitatea inteligibilității expresiilor bisericești care indică realități (mai) prozaice, atunci [...] putem accepta și necesitatea unei înnoiri a limbajului”.

Latura teologică, de cult, și cea gramaticală sunt două aspecte diferite, ce trebuie tratate ca atare. Însuși Isus spunea: „Dați Cezarului cele ce sunt ale Cezarului și Lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu!” (*Biblia* 1982, p. 1125; Matei, 22, 21).

Reiese din cele prezentate că, în orice etapă de dezvoltare a limbii, corecturile gramaticale se impun, fiindcă, în condițiile în care limba evoluează, lăsând în uitate cuvinte, forme morfologice și construcții sintactice bizare, se cuvine ca noi, cei de astăzi, să urmăm exemplul înaintașilor și să le corectăm, în așa fel încât să avem, pentru toate cărțile de cult, ediții unice.

În felul acesta putem dovedi că ne asumăm responsabil istoria și nu lăsăm să se piardă lucrarea și exemplul predecesorilor, care au arătat cu prisosință, până la sacrificiul suprem, valoarea devotamentului față de națiunea română și idealurile ei, dovedind corectitudine, moralitate, discernământ, informare și modestie.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Humanitas, 1997.
- Biblia* 1982 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982.
- Biblia de la Blaj* = *Biblia de la Blaj 1795*, Ediție jubiliară. Cu binecuvântarea IPS Lucian Mureșan, Mitropolitul Bisericii Române Unite, Roma, 2000.
- Chivu 2019 = Gh. Chivu, *Limba și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, București, Editura Academiei Române, 2019.
- Coteanu, Dănăilă 1970 = I. Coteanu, I. Dănăilă, *Introducere în lingvistică și filologia românească*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970.
- DE = *Dicționar enciclopedic*, vol. I–VII, București, Editura Enciclopedică, 1993–2009.
- DER = *Dicționar enciclopedic român*, vol. I–IV, București, Editura Politică, 1962–1966.
- Djuvara 2013 = Neagu Djuvara, *O scurtă istorie ilustrată a românilor*, București, Editura Humanitas, 2013.
- DOOM₂ = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- DR = „Dacoromania”, *Buletinul Muzeului Limbii Române*, Cluj, I–XI, 1920/1921–1948.
- Elementa = Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
- Felecan 2011 = Nicolae Felecan, *Între lingvistică și filologie*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011.
- Felecan 2020 = Nicolae Felecan, *Lingvistică și filologie*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020.

- Frătilă 2013 = Mihai Frătilă, *Precedența răgazului sau cu calm și răbdare. Eseu imaginar de teologia speranței*, Târgu-Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2013.
- GALR 2005 = *Gramatica limbii române*, vol. I, *Cuvântul*, vol. II *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Geniul 2019 = Cristian Bădiliță, Laura Stanciu, *Geniul greco-catolic românesc*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Vremea, 2019.
- Gordon 2018 = Octavian Gordon, „Sfârșitul neînfruntat” al vieții sau despre necesitatea înnoirii limbajului liturgic românesc, în „Text și discurs religios”, vol. IX, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2018, p. 71–84, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A28335/pdf>
- Goția 2006 = Anton Goția, *Continuitate și modernizare*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006.
- Ibrăileanu 1909 = G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, Editura Revistei Viața Românească, 1909.
- Iorga 1933 = N. Iorga, *Numele de botez la români*, București, Institutul Sud-Est European, 1933.
- Liturghier 2014 = *Liturghier*, Blaj, 2014.
- Lupaș 1993 = Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor*, ediția a II-a, București, Scripta, 1993.
- Meyer-Lübke 1930 = W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, în „Analele Academiei Române”, seria III, tom V, București, 1930, p. 1–36.
- Pervain 1971 = Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, Editura Dacia, 1971.
- Prodan 1991 = D. Prodan, *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*, București, Editura Enciclopedică, 1991.
- Pușcariu 1921–1922 = Sextil Pușcariu, *Despre legile fonetice*, în DR II, 1921–1922.
- Pușcariu 1930 = Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, Tiparul și Editura Krafft & Drotleff, 1930.
- Ruffini 1941 = Mario Ruffini, *La scuola latinista romana, 1780–1871*, Roma, Angelo Signorelli Editore, 1941.
- SA 2018 = *Școala Ardeleană*, vol. I–IV, Antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2018.
- Seiceanu, Buzași 1993 = *Blajul. O istorie în texte*, Ediție îngrijită și note de Teodor Seiceanu și Ion Buzași, Editura Demiurg, 1993.
- SILR 2015 = Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula, *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, Ediție revăzută și adăugită, București, Editura Academiei Române, 2015.
- Șăineanu 1895 = Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române*, a doua edițiune, București, Editura Librăriei Socec & comp., 1895.
- Șincai 1967 = Gheorghe Șincai, *Opere I. Hronica românilor*, Tom I–II, Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- Vărtosu 1968 = Emil Vărtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică, 1968.

<https://www.agerpres.ro/documentare/2019/10/11/ziua-scolii-ardelene--383087>

THE IMPLICATION OF TRANSYLVANIAN SCHOOL AND OF GREEK-CATHOLIC CHURCH IN DEVELOPING THE ROMANIAN LANGUAGE.
A DIACHRONIC PERSPECTIVE
(Abstract)

This study draws attention to the tight connection between the Transylvanian School and the prelates of the Greek Catholic Church, who advocated the replacement of the Cyrillic alphabet with the Latin script, the creation of schools and education of the youth, and the rights of the Romanians in Transylvania based on their Latin origin and allegiance to the Church of Rome. The contribution of the Greek Catholic scholars and priests does not only refer to historical and cultural aspects, but also to the rejuvenation of the Romanian language, as proven by the promotion of Latin-Romance neolo-

gisms to the detriment of Slavic synonyms. The evolution of the *Liturgikon* for over two centuries testifies to the modernisation of the Romanian vocabulary. Nowadays, a uniformisation of religious books would be necessary, along with the elimination of incorrect forms which are not in accordance with current academic regulations.

Cuvinte-cheie: *cultivarea limbii române, Școala Ardeleană, Biserica Greco-catolică.*

Keywords: *development of the Romanian language, Transylvanian School, Greek Catholic Church.*

*Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca
Centrul Universitar Nord Baia Mare
Facultatea de Litere
Baia Mare, str. Victoriei, 76
olifelecan@yahoo.com*